

ZOOGDIEREN VAN ZEE EN KUST

De Noordzee en de getijdewateren van Nederland en België zijn biologisch zeer rijke leefgebieden voor zeezoogdieren. De produktie van voedsel in de vorm van vis is enorm. Er worden dan ook veel soorten zeezoogdieren waargenomen; in totaal 12 walvisachtigen en 3 soorten zeehonden. De meeste bezoeken onze kusten slechts incidenteel en halen dan de krant, zoals de aangespoelde potvissen en de dwergvinvis van afgelopen winter (Smeenk & Van Gompel 1994). Van de zeezoogdieren staan er vier op de Rode Lijsten.

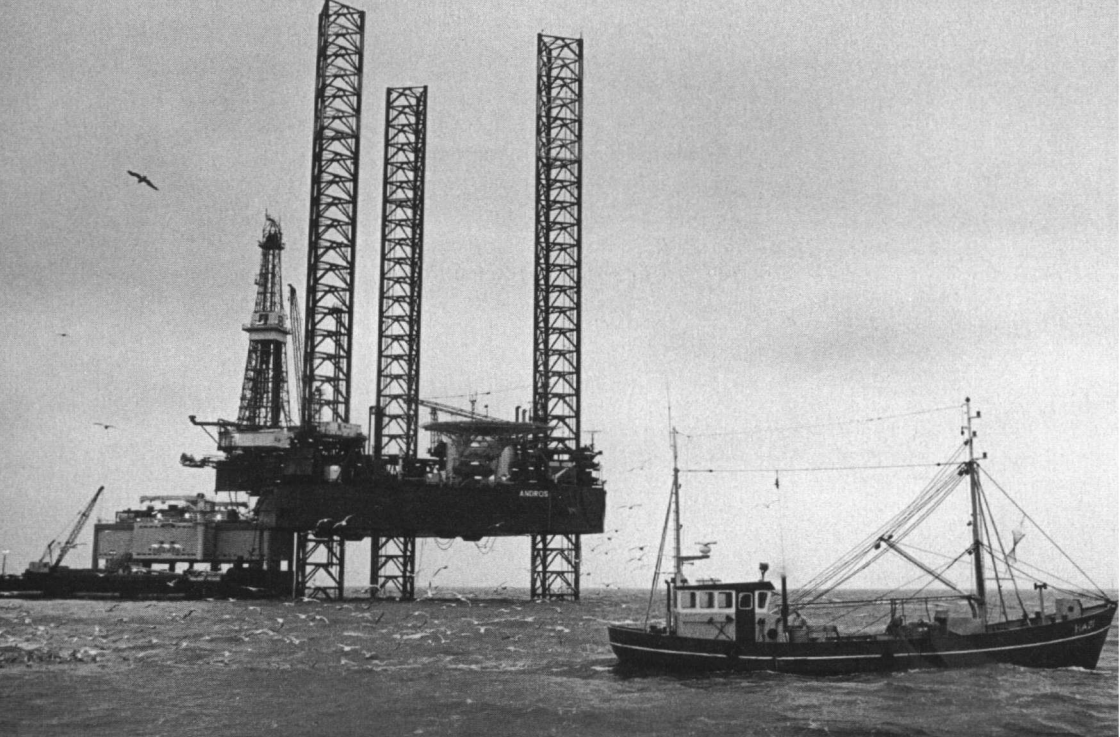
Het was ooit een gewoon verschijnsel: tuimelaars langs de Vlaams-Nederlandse kust. Nu zie je er voornamelijk recreanten. *Foto Martijn de Jonge*

Slechts vijf soorten zoogdieren worden beschouwd als vaste bewoners van het Nederlands-Vlaamse deel van de Noordzee: gewone en grijze zeehond, bruinvis, witsnuitdolfijn en tuimelaar. Langs de Vlaamse kust worden alleen de gewone zeehond, de bruinvis en de tuimelaar regelmatig waargenomen, maar zij staan alle drie op de Rode Lijst van Vlaanderen. Op de Nederlandse

Rode Lijst ontbreekt alleen de witsnuitdolfijn. De tuimelaar staat op beide Rode Lijsten zelfs als uitgestorven te boek. Al met al duidelijke signalen dat er met ons zoute water iets grondig mis is.

Oorzaken van de achteruitgang

Men hoort nogal eens de bewering dat Noordzee en Waddenzee onze enige nog natuurlijke ecosystemen vormen. Dit is een misvatting. Het natuurlijk evenwicht, de kringloop van stoffen, de aantalsregulatie van soorten: het is allemaal ernstig verstoord. Enerzijds ver-

vuilen en verstoren we het mariene milieu direct via gas- en oliewinning, olielozingen, overbevissing, recreatie en het intensieve scheepvaartverkeer. Anderzijds komt vervuiling vanuit het achterland via de rivieren en de lucht in het mariene milieu terecht. Alles bij elkaar is het een wonder dat er nog zeezoogdieren voorkomen langs onze kusten.

Gewone zeehond

De gewone zeehond is vanouds een gewone verschijning langs de Nederlandse kust, maar is langs de Vlaamse kust altijd zeldzaam geweest. Langs de Vlaamse kust worden jaarlijks 12 tot 15 dieren waargenomen, o.a. in de monding van de Schelde. In de Nederlandse Waddenzee leven nu nog ongeveer 1.100 dieren terwijl de populatie in de Zeeuwse wateren op circa 17 wordt geschat (Broekhuizen *et al.* 1992). Rond 1900 zouden er ongeveer 17.000 in de Waddenzee geleefd hebben en ongeveer 11.500 in het Deltagebied. Deze dramatische achteruitgang is gedeeltelijk het gevolg van de intensieve jacht op de gewone zeehond in de eerste helft van deze eeuw. Maar ook na het instellen van een jachtverbod in de jaren zestig bleef de stand achteruitgaan. Waterverontreiniging en verlies aan leefgebieden waren hieraan debet.

Het mariene milieu werd en wordt nog steeds via diverse kanalen vervuild

Voor zeezoogdieren is geen ruimte meer in de Noordzee. Foto Martijn de Jonge

met stoffen die moeilijk afbreekbaar zijn. Van deze stoffen zijn de polychloorbifenylen (PCB's) waarschijnlijk de veroorzakers van de sterke achteruitgang van de zeehondenpopulatie. De PCB's brengen ernstige verstoringen van het hormoonstelsel teweeg, waardoor de voortplanting van zoogdieren zoals de gewone zeehond nadelig beïnvloed wordt en de overlevingskans van de jongen slechter wordt. Hoewel de fabricage van PCB's sinds enkele jaren is verboden, zijn er nog grote hoeveelheden, via lucht en grondwater, naar onze kustwateren onderweg. De problemen zijn nog geenszins voorbij, al lijkt de belasting van de Noordzee geleidelijk iets minder te worden. Het beangstigende is echter, dat we de PCB's die zich eenmaal in het milieu bevinden, er nooit meer uitkrijgen.

Het afsluiten van de Zeeuwse delta heeft ertoe bijgedragen dat niet alleen de Nederlandse populatie zich niet kon herstellen, maar dat ook de Vlaamse populatie achteruitging. De meeste gewone zeehonden die langs de Vlaamse kust verbleven waren waarschijnlijk afkomstig uit het Nederlandse Deltagebied. Onder verlies aan leefgebieden moeten we ook de verstoring van de lig- en werpplaatsen rekenen.

De kolonie grijze zeehonden op De Richel blijft kwetsbaar. Foto Martijn de Jonge

Recreatie legt een toenemend beslag op de beschikbare ruimte, waardoor er minder overblijft voor zeehonden.

In de Waddenzee en het Deltagebied kunnen in principe veel meer gewone zeehonden leven dan nu het geval is. Voor de overlevingskansen van de zeehondenpopulatie is het belangrijk dat hiernaar gestreefd wordt, want een kleine populatie zoals we die nu hebben is zeer kwetsbaar. Dit bleek in 1988 toen de populatie gehalveerd werd (tot zo'n 500 exemplaren) door het uitbreken van een epidemie, ten gevolge van het zeehondenvirus.

Grijze zeehond

De grijze zeehond is net als de gewone zeehond een noordelijke soort. De grijze zeehond komt niet voor langs de kust van Vlaanderen en in Nederland heeft hij zich, na een afwezigheid van enkele eeuwen, recentelijk weer gevestigd.

De stand van de grijze zeehond in de Nederlandse Waddenzee werd in 1993 geraamd op meer dan 200 dieren. De grijze zeehonden in de Waddenzee zijn oorspronkelijk afkomstig van de kolonies op de Britse Farne-Eilanden. De jonge dieren worden in de herfst geboren en zwerven al vroeg over grote afstanden uit. In de winter belanden sommigen in de Waddenzee. Omdat ze vermoeid waren door de overtocht werden ze door opvangcentra opgelapt en later weer uitgezet. Dit was het begin van de vestiging in Nederland, maar een aantal heeft zich spontaan gevestigd. Het lijkt opmerkelijk dat de grijze zeehond het in de Waddenzee zo goed doet. Het feit dat deze soort haar voedsel grotendeels buiten het vervuilde waddengebied zoekt, zal hiertoe bijdragen. Verder worden de jongen buiten het toeristenseizoen geboren, waardoor de verstoring van de kolonies minimaal

blijft. Dat de grijze zeehond, ondanks deze gunstige ontwikkeling op de Rode Lijst is gezet, heeft te maken met de kwetsbaarheid van de kolonies; een goede bescherming hiervan blijft essentieel.

Bruinvis

Slechts weinigen zullen bruinvis en tui-melaar in onze kustwateren in levenden lijve gezien hebben. De bruinvis is niet-temin een karakteristieke bewoner van de Noordzee en was tot ongeveer het midden van deze eeuw een gewone verschijning aan onze kusten, met inbegrip van de getijdewateren. Er bevond zich hier een flinke zomerpopulatie, waarin ook jongen geboren werden. Op bepaalde plaatsen, zoals het Marsdiep en de Schelde, kon men dikwijls bruinvissen en tui-melaars waarnemen (Verwey 1975). In de jaren vijftig kwam daarin verandering. Het aantal waarnemingen liep sterk terug en in de jaren zestig was de bruinvis een grote zeldzaamheid geworden. Nu worden bruinvissen vooral 's winters waargenomen en dan vooral ter hoogte van de Waddeneilanden en het noorden van Noord-Holland.

Als oorzaken van de achteruitgang van de bruinvis worden drie factoren vermoed die elkaar op verschillende wijzen kunnen hebben versterkt. In de eerste plaats is daar de vervuiling met vooral PCB's, die ook de gewone zeehond parten heeft gespeeld. Een tweede factor is mogelijk het ongunstiger worden van de voedselsituatie, door overbevissing van bepaalde vissoorten. Men kan zich voorstellen dat juist dieren die zich door voedselgebrek in een niet-optimale conditie bevinden, extra gevoelig zijn voor de schadelijke effecten van, onder andere, PCB's. De derde factor is waarschijnlijk het verdrinken van grote aantallen bruinvissen in de netten van vissers, de zogenaamde bijvangsten. Vooral in de tweede helft van deze eeuw, met de toegenomen intensiteit van de visserij en de ontwikkeling van nylonnetten die de bruinvis minder gemakkelijk lijkt op te merken, is deze sterfte vermoedelijk van grote invloed geweest op de stand van de bruinvis in de Noordzee. Uit onderzoek van het Leids Natuurmuseum is gebleken dat 10-20% van de op de kust aangespoelde bruinvissen in netten is verdronken. Deense cijfers uit het noorden van de Noordzee wijzen op een jaarlijkse sterfte van enkele duizenden dieren. Hoewel de bijdrage van deze bijvangsten aan de

achteruitgang niet onderschat moet worden, is de niet-zichtbare sterfte door watervervuiling waarschijnlijk de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang.

Tuimelaar

Met de tuimelaar is het al niet veel beter gesteld. De tuimelaar wordt in beide landen als uitgestorven beschouwd. Ook deze dolfin was ooit een vrij gewone verschijning aan onze kusten. De soort leefde hier min of meer aan de noordgrens van zijn verspreidingsgebied. Tegen het eind van de jaren zestig is de tuimelaar plotseling uit onze wateren verdwenen (Verwey 1975, Bakker & Smeenk 1987). Thans wordt er slechts af en toe een tuimelaar gezien. Over de leefwijze van onze voormalige tuimelaarpopulatie weten we vrijwel niets en kunnen we slechts speculeren over de oorzaken van haar verdwijning. Vervuiling en overbevissing hebben misschien een rol gespeeld, maar men mag niet uitsluiten dat er ook natuurlijke factoren in het geding zijn, zoals klimaatveranderingen of concurrentie met de witsnuitdolfijn. Voorlopig blijft het wel en wee van de tuimelaar in de Noordzee een raadsel. Er zijn nog geen tekenen dat de soort hier terugkeert, al zijn er de laatste jaren weer enkele dieren gezien (Addink & Smeenk 1990, Kleef 1993).

Maatregelen

Het zal niet makkelijk zijn maatregelen te nemen om de achteruitgang van de zoogdiersoorten in de Noordzee te keren. Gezien het voorgaande is dit vooral een zaak van goed milieubeheer. Een verantwoordelijkheid die niet beperkt is tot Nederland en Vlaanderen, maar die ook ligt bij de landen die stroomopwaarts van de grote rivieren liggen.

Beleid

De problemen worden door de overheid ten volle erkend, maar een krachtadig beleid is er nog niet. Over weinig gebieden zijn zo veel adviezen en aanbevelingen gepubliceerd als over de Noordzee en de getijdewateren. Ook in internationaal verband liggen er vele verdragen en overeenkomsten en worden er talrijke vergaderingen en conferenties gehouden. Wat zeezoogdieren betreft, is het nieuwste de ondertekening door Nederland en België van ASCEBANS, de Agreement on Small Cetaceans in the Baltic and North Seas, een uitvloeisel van de Conventie van Bern uit 1970:

Aangespoelde bruinvis, die waarschijnlijk verstrikt is geraakt in een vissersnet en is verdronken. Foto Martijn de Jonge

het verdrag inzake het behoud van wilde dier- en plantensoorten en hun natuurlijke leefmilieu in Europa. Het komt er nu op aan al die goede adviezen en studies om te zetten in een goed, krachtig en consistent beleid. Uitgangspunt zou moeten zijn dat elk menselijk gebruik van de Noordzee en haar getijdewateren allereerst getoetst dient te worden op de mogelijke effecten op natuur en milieu. Daarbij moet het 'voorzorgsprincipe' voorop staan: geen activiteiten toelaten waarvan schadelijke gevolgen voor het milieu kunnen worden vermoed, ook al valt dat nog niet te bewijzen.

In Nederland zou een ruimere toepassing van de Natuurbeschermingswet een begin kunnen zijn. In Vlaanderen is een betere afstemming tussen de Vlaamse en de federale overheid gewenst. Door de bevoegdheidsverdeling tussen de Vlaamse en de federale overheid ontstond in Vlaanderen namelijk de vreemde situatie dat de gewone zeehond in de Belgische territoriale wateren niet beschermd is, maar dat wel wordt wanneer hij op het strand gaat liggen.

De invloed die het achterland heeft op de kwaliteit van het mariene milieu vraagt tevens om een betere samenwerking tussen de Nederlandse en de Vlaamse overheden (Schelde-problematiek).

Minder vervuiling

Het verbod op de produktie van PCB's is een eerste stap in de goede richting, maar nog steeds worden afvalstoffen - illegaal - geloosd in onze kustwateren. Verbeteren van de handhaving en de controle is gewenst. Misschien zou de overheid eens moeten overwegen haar marine in te zetten bij het beteugelen van de olie- en afvallozingen in de Noordzee? Het gaat hierbij toch om het bestrijden van een bij uitstek bedreigende vijand!

Overbevissing en bijvangst voorkomen

De visserij vormt een groot probleem. De gang van zaken rond de kokkel- en mosselvisserij in Waddenzee en Delta is een frappant voorbeeld van falend beleid. De visserij blijft vrijwel ongehinderd haar destructieve vangstmethoden uitoefenen. Zelfs een simpele maatregel als het verplicht stellen van een keurmerk voor fuiken in het Deltagebied lijkt onmogelijk. Men zet zorgvuldig opgefokte zeehonden uit in de Delta, terwijl men weet dat die een grote kans lopen in een fuik te verdrinken. Het behoeft geen betoog dat deze uitzettingen gestaakt moeten worden, zolang dit niet geregeld is.

Bij de staand-wantvisserij op de Noordzee komen grote aantallen bruinvissen om. Hoewel dit terdege bekend is, wordt dit type visserij geen strobreed in de weg gelegd. Over de omvang van bijvangsten of verwoeding van bruinvissen en witsnuitdolfijnen in de boomkoren trawlvissers is nog niet zoveel

bekend, maar deze zou wel eens groter kunnen zijn dan wordt vermoed. Tot nu toe wordt hiernaar geen onderzoek verricht. Een lichtpuntje is het onderzoek dat de afgelopen tijd is uitgevoerd (o.a. in het dolfinarium te Harderwijk) naar het voorkómen van bruinvissterfte in netten. Dergelijk onderzoek moet gestimuleerd worden.

Voor de Waddenzee en de Oosterschelde is wel beleid ontwikkeld met betrekking tot beschermde gebieden waar geen visserij is toegestaan, maar helaas biedt dit geen soelaas voor de zeezoogdieren omdat zij veel grotere arealen bestrijken.

Verstoring door visserij en recreatie

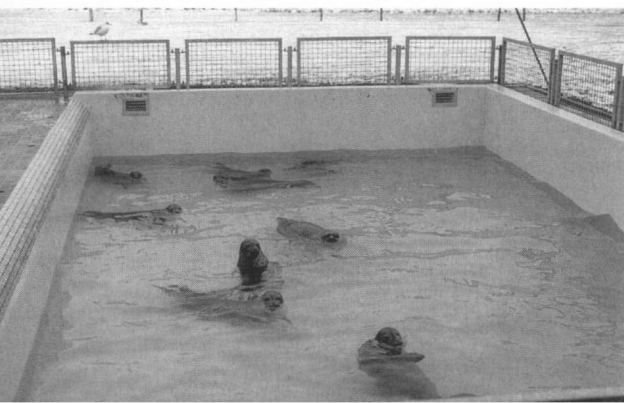
Verstoring van zeehonden op hun rust- en werpplaatsen moet aan banden worden gelegd. Dit is niet alleen de verantwoordelijkheid van de overheid, maar ook een gedragsregel die elke recreant en beroepsvisser in acht zou moeten nemen. In het uiterste geval moet worden overgegaan tot het instellen van beschermingszones (in Europees verband), waar de voedselgronden beschermd zijn en verstoring door recreatie en scheepvaart minimaal is.

De Voordelta had zich hiervoor goed geleend. Helaas zijn alle mogelijkheden om dit gebied, dat ons als gevolg van de Deltawerken als het ware in de schoot is gevallen (vergelijk de Oostvaardersplassen), een ongestoorde ontwikkeling te laten doormaken, alweer verkeken. Het gebied is nu volledig door recreatie en visserij in beslag genomen.

Opvangcentra

Dat de populatie gewone zeehonden zich na de epidemie van het zeehondenvirus zo snel herstelde is voor een deel te danken aan de opvangcentra. Op zich is het diep triest dat we een zoogdier-soort alleen in stand kunnen houden door zieke en verweesde individuen kunstmatig in leven te houden. Echter, zolang de factoren die de populaties bedreigen niet zijn weggenomen, spelen de opvangcentra een belangrijke rol bij het in stand houden van populaties zeezoogdieren. Het streven zal echter moeten zijn dat de opvangcentra overbodig worden.

Zeehonden in het opvangcentrum van Pieterburen.
Foto Dennis Wansink

Zoogdieren kennen geen grenzen

In het grensgebied van Nederland en Vlaanderen worden de leefgebieden van vele soorten zoogdieren door

staatkundige grenzen doorsneden. Zoogdieren hebben geen weet van de bestuurlijke situatie aan weerszijden van de grens. Zij zijn echter zeer gevoelig voor de verschillen in grondgebruik die hiermee samenhangen. Dat deze verschillen soms zeer groot kunnen zijn toont het voorbeeld van het Leydal bij Turnhout. Op Vlaams grondgebied treffen we een kleinschalig gemengd agrarisch landschap aan met relatief veel houtwallen, boselementen en natte terreintypen. De Ley volgt hier grofweg nog de oude loop. Aan de Nederlandse kant is het kleinschalige landschap door ruilverkavelingen verdwenen en is de Ley gekanaliseerd. De staatsgrens is hier tevens de grens tussen verschillende landschapstypen.

Er zijn ook voorbeelden waar de grens juist garant staat voor een meer natuurlijk landschap. Omdat grensgebieden aan de periferie van een land liggen zijn ze meestal minder intensief gebruikt en kennen ze soms nog een historisch landschap. Het is niet toevallig dat sommige zoogdiersoorten zich juist in het grensgebied ophouden, bijvoorbeeld de veldspitsmuis en de ondergrondse woelmuis. Het zijn soorten die zich in een kleinschalig cultuurlandschap thuis voelen.

In de meeste gevallen verschilt het landschap en het ruimtelijke orderingsbeleid aan beide kanten van de Vlaams-Nederlandse grens echter wezenlijk. Vooral de zoogdieren met grote leefgebieden, zoals de marterachtigen, de vleermuizen en de hoefdieren worden hierdoor in hun bewegingen belemmerd. Aan de problemen van zoogdieren in grenssituaties is tot dusver nauwelijks aandacht besteed. Het vereist een internationale aanpak.

Rode Lijst-soorten waarvoor samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen gewenst is zijn otter, das, wild zwijn, edelhert, hamster, eikelen hazelmuis, grote bosmuis, ondergrondse woelmuis, veldspitsmuis, vale vleermuis, ingekorven vleermuis, de beide hoefijzerneuzen en de zeezoogdieren. Van deze soorten bevindt een belangrijk deel van hun huidige verspreidingsgebied zich langs de grens van beide landen. Hiervan is de hamster waarschijnlijk het meest sprekende en meest urgen-

De Euregio Limburg-Voerstreek biedt veel mogelijkheden voor internationale samenwerking ten bate van in het wild levende zoogdieren. Foto Dennis Wansink

te voorbeeld, omdat deze soort voornamelijk op de löss- en leembodems in het Nederlands-Belgisch grensgebied voorkomt en deze populatie geïsoleerd is van populaties elders in Europa. Recent zijn het Nederlandse Natuurhistorisch Genootschap en de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming begonnen met het in kaart brengen van het voorkomen en het terreingebruik van de hamster in dit grensgebied. Laten we hopen dat dit particuliere initiatief de overheden stimuleert ook samen te werken.

Het grensoverschrijdend zoogdierenbeleid zal zich in eerste instantie op de ecologisch en biologisch meest waardevolle gebieden moeten toespitsen, zoals het grensgebied tussen de provincies Limburg; in het bijzonder het gebied rond de Sint-Pietersberg en het overgangsgebied tussen het Mergelland en Voeren, met als belangrijke verbindingssader de Maas. Daarnaast is het grensgebied tussen het Vlaamse krekengebied en Zeeuws-Vlaanderen waardevol, o.a. voor de otter. Dit sluit niet uit dat ook andere streken voor gerichte maatregelen in aanmerking komen, zoals het voor de das belangrijke grensgebied tussen Noord-Brabant en Antwerpen.

Het grensoverschrijdend zoogdierenbeleid is nog een onontgonnen terrein en vormt een uitdaging voor ieder die zoogdierbescherming en de samenwerking tussen de EG-landen serieus neemt.

